

Iz arhivskih fondov in zbirk

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 353(497.4)"1850/1860"

Prejeto: 30. 4. 2009

Namestništvo v Ljubljani 1850–1854, Deželna vlada v Ljubljani 1854–1860

ALEKSANDRA SERŠE

mag., vodja oddelka za informacije in dokumentacijo
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana
e-pošta: aleksandra.serse@gov.si

IZVLEČEK

Pričujoči prispevek je nastal ob urejanju arhivskega gradiva Namestništva v Ljubljani in Deželne vlade v Ljubljani, dveh državnih organov, ki sta delovala na območju dežele Kranjske v obdobju političnih in upravnih sprememb v Avstriji. Članek skuša prikazati delovanje teh dveh upravnih organov v letih od 1850 do 1860.

V tem desetletju, po revolucionarnem letu 1848, so nastale v upravi velike spremembe, ki jih deloma lahko spremljamo tudi skozi ohranjeno gradivo.

KLJUČNE BESEDE: *obdobje 1850–1860, državni upravni organi na ravni dežele, upravne spremembe, arhivsko gradivo Namestništva v Ljubljani, Kranjska, uprava, zdravstvo, gospodarstvo, šolstvo, vojaštvo, orožništvo*

ABSTRACT

**PROVINCIAL GOVERNMENT IN LJUBLJANA 1850–1860 (STATTHALTEREI, 1850–1854;
LANDES-REGIERUNG, 1854–1860)**

The article was written during the author's task of arranging archival records created by the Provincial government in Ljubljana (German: Statthalterei and Landes-Regierung). The two state authorities operated in the territory of Carniola during the time of political and administrative changes in Austria. The article aims to present the operations of these two administrative authorities between 1850 and 1860.

Following the revolutionary year of 1848, this was the decade of major changes taking place in administration and up to a certain degree one can follow such changes by studying archival records.

KEY WORDS: *period 1850–1860, state authorities on provincial level, administrative changes, archives of Provincial government in Ljubljana, Carniola, administration, healthcare, economy, schools, military, police*

V pričujočem prispevku bomo skušali predstaviti delovanje dveh državnih organov na deželni ravni, in sicer Namestništvo v Ljubljani 1850–1854 in Deželno vlado v Ljubljani 1854–1860. Ob urejanju gradiva fonda AS 31 se je odprlo več strokovno – tehničnih vprašanj. Na nekatera bomo skušali odgovoriti, druga pa bomo prepustili naslednjim prispevkom. Mednje sodi samo poslovanje obeh organov in materialno varstvo ter ohranjenost omenjenega gradiva.

Gradivu, ki je vsebinsko zanimivo za preučevanje politične, družbene, upravne, gospodarske, socialne zgodovine, bomo namenili osrednji del članka. Obdobje med letoma 1850 in 1860 kaže značilnosti takratne dobe velikih sprememb v reorganizaciji državne in deželne uprave. Z natančnejšim preučevanjem bi delno lahko uvajanje novih upravnih uradov primerjali z obdobjem velikih sprememb v organizaciji uprave po odhodu Francozov iz naših krajev, ko je bil pripravljen primeren organizacijski načrt za novo upravo in je bila ustanovljena ilirska dvorna komisija, kasneje osrednja organizacijska dvorna komisija.

A vrnimo se v leto 1848 in spremljajmo štiri različno dolga obdobja, ki so s svojimi političnimi in družbeno – ekonomskimi spremembami vplivala na postopno preoblikovanje uprave v Avstriji in njenih deželah. To je bil čas velikih sprememb v upravnih ureditvah. Sprva je bila državna uprava dokaj nestabilna, vsaj kar zadeva upravo na lokalni ravni. Z reorganizacijo, bolj ukinitvijo gubernija, je razvoj uprave in sodstva šel na nova pota, začelo se je počasno, a nepreklicno poseganje državnega aparata v najnižje – lokalne upravne organe. Razvoj v obliki vedno večjega vpliva države na upravo se je stopnjeval, državni aparat s svojimi uradi se je širil vse do okrajev in občin.

Konstituanta, ki je bila izvoljena pod pritiskom revolucije, je sprejela sklep o zemljiški odvezi, odpravi fevdalizma kot družbenega sistema.

Sledil je čas med letoma 1849 in 1851 s počasnim vračanjem v stare upravne tirnice. Državni zbor je bil razpuščen. Obdobje, ki ga poznamo kot "Bachov absolutizem", pa je trajalo vse do konca delovanja Deželne vlade v Ljubljani leta 1860. Prehodno obdobje je trajalo od 1860. do 1867. leta. Zaključek tega prehodnega obdobja pa je predstavljal avstrijsko-madžarski sporazum, ki pa ne sodi več v obdobje delovanja obeh v prispevku obravnavanih organov.

Pozornost bomo posvetili omenjenim spremembam, in sicer obdobju med letoma 1850 in 1860. Za uvod bomo navedli le nekaj najpomembnejših upravnih organov. Na Dunaju so začeli de-

lovati ministrstva¹ in parlament; na deželni stopnji pa namestništva oziroma deželne vlade.² Poleg državnega aparata se je razvila še tako imenovana deželna avtonomija.

Pri novem oblikovanju uprave po letu 1848 na deželni ravni se je v prvih desetih letih organizacijsko uredila predvsem **državna uprava**.³ Preden so na podlagi raznih zakonov vzpostavili novo upravno ureditev, so ukinili prejšnji upravni organ – Ilirski gubernij v Ljubljani. Priprave za reorganizacijo uprave so trajale vse od junija 1849.⁴ Izvedli so jo ob pomoči Politične organizacijske komisije za Kranjsko 1849–1854,⁵ ki je pripravila vse potrebno za novo upravno ureditev. Politična deželna komisija in Komisija za uvedbo okrajnih sodišč sta morali izvesti pripravljala dela za reorganizacijo celotnega sodnega sistema in prihodnjo teritorialno sodno razdelitev. Omenjeni komisiji sta s svojimi komisarji preučili stanje v Kranjski in z določenimi predlogi vplivali na oblikovanje lokalnih uradov, in sicer predvsem na področju sodstva in uprave, deloma tudi na reorganizacijo državne uprave na področju dežele.

Na osnovi cesarskega sklepa 26. 6. 1849⁶ in ukaza Ministrstva za notranje zadeve z dne 23. 8. 1849 je bila izvedena sprememba politične ureditve avstrijskih dežel. Z reorganizacijo državne uprave leta 1849 je bil odpravljen Gubernij v Ljubljani, namesto njega pa je bilo ustanovljeno Namestništvo v Ljubljani, ki je obvladovalo ozemlje Kranjske. Sodna oblastva so bila ločena od politično – upravnih tudi na najnižji stopnji. Po razglasitvi 23. 12. 1849⁷ so začela delovati nova politična oblastva:

- Namestništvo v Ljubljani

¹ Umek, Ema: Gradivo za zgodovino Slovencev, str. 13; Žontar, Jože: Začetki ustavnosti na Slovenskem, str. 25–42; Žontar, Jože: Uvedba okrajne uprave, str. 529–550.

² Ribnikar, Peter: Arhivsko gradivo Namestništva in Deželne vlade v Ljubljani, str. 32–36.

³ Prispevek obravnava le upravo na območju Kranjske.

⁴ 26. 6. 1849. (RGB 295/1849).

⁵ S cesarskim sklepom RGB295/1849 in ministrskim ukazom RGB 375/1849 je bila sodna oblast ločena od upravne na okrajni stopnji. Na podlagi cesarskega patenta 1851 in ministrske uredbe RGB10/1853 pa sta bili politična in sodna oblast združeni. Začeli so delovati (30. 10. 1854) mešani okrajni uradi in s tem je bilo delo organizacijske komisije končano – komisija je prenehala delovati.

⁶ RGB 295/1849.

⁷ LGB 26/1849.

namesto okrajnih komisij in okrožij okrajna glavarstva namesto gubernija namestništvo

K razdelitvi je bil dodan predlog o sodnih okrajih z možnostjo pritožbe na podlagi razglasa 31. 12. 1849/116.

* Natančnejša razlaga sledi na naslednjih straneh.

- Višje deželno sodišče za Kranjsko in Koroško v Celovcu
- Deželno sodišče v Ljubljani
- Deželno sodišče v Novem mestu

V Ljubljani je **1. 1. 1850 začelo delovati namestništvo** kot najvišja državna upravna oblast v deželi. Predstavljalo je strogo birokratski državni upravni organ, bilo je podrejeno ministrstvu na Dunaju. Na čelu je bil namestnik, ki je bil odgovoren za njegovo poslovanje. Pripadalo mu je tudi predstavljanje in izvajanje oblasti, nadzoroval je poslovanje politične uprave na svojem upravnem teritoriju in izdajal ukaze ter odločbe za vso deželo, deloma samostojno, deloma pa po pooblastilu ministrstva za notranje zadeve in preostalih področnih ministrstev na Dunaju. V odsotnosti ga je nadomeščal prvi namestniški svetnik. Namestnik je predlagal Ministrstvu za notranje zadeve imenovanje namestniških svetnikov, konceptnih uradnikov in tajnikov. Samostojen je bil pri imenovanju sekretarjev okrajnih glavarstev in preostalega uradništva lokalnih uradov, imenoval je tudi uradnike zavodov, npr. kaznilnic, poboljševalnic, prisilnih delavnic, gluhonemnic, zavodov za slepe, bolnišnic, porodnišnic, najdenišnic, hiralnic, zastavljalic, posojilnic ... Na Kranjskem je namestništvo delovalo do 29. 5. 1854; na podlagi spomenice predsedstva št. 6237/1854 je bilo ukinjeno, nadomestila pa ga je Deželna vlada v Ljubljani. Poudariti je treba, da ni bilo sprememb v samem uradnem poslovanju v vseh treh oddelkih, ki so delovali pri namestništvu in pozneje pri deželni vladi. Vse obstoječe obrazce pa so le popravili s tem, da so naziv Namestništvo v Ljubljani prečrtali in nad njim napisali Deželna vlada v Ljubljani. Spise so odlagali po že vpeljanem registraturnem načrtu, tudi vpise v spisovne evidence (delovodnike in indekse) so vodili naprej, ne da bi menjali knjige, in sicer brez vidnih sprememb, razen omenjenega vnosa popravka imena v letu 1854. Deželna vlada v Ljubljani je delovala vse do 15. 11. 1860, ko je bila ukinjena in so bili njeni posli preneseni na Namestništvo v Trstu. To je predstavljalo poskus ponovne uvedbe meddržavnih organov po starem tipu meddeželnih gubernijev s konca 18. stoletja. Ta poskus se očitno ni obnesel, ker je bila že 7. 4. 1861 obnovljena Deželna vlada v Ljubljani; delovala je vse do razpada avstro-ogrske monarhije.

Arhivsko gradivo

Namestništvo oziroma Deželna vlada v Ljubljani je imelo tri oddelke in več uradov. Ker je delovalo po centralističnem birokratskem načelu, so

vse zadeve reševali v okviru teh uradov. Če je bilo za reševanje določenih zadev potrebno oblikovati posebne strokovne službe oziroma komisije, je deželna vlada oziroma namestništvo organiziralo za to posebne urade. Med njimi so v obdobju med letom 1850 in 1860 delovale številne deželne komisije. Nekatere so prenehale delovati že pred letom 1860, druge pa so delovanje nadaljevale, posamezne tudi do leta 1914 ali celo 1918.

- AS 41 Politična deželna organizacijska komisija za Kranjsko 1849–1854,
- AS 42 Deželno šolsko oblastvo v Ljubljani 1849–1855,
- AS 43 Deželna komisija za zemljiško odvezo na Kranjskem 1849–1858,
- AS 44 Komisija za uvedbo okrajnih sodišč za Kranjsko 1849–1852,
- AS 45 Deželna sanitetna komisija v Ljubljani 1850–1865,
- AS 48 Deželna komisija za odkup in uravnavo zemljiških bremen za Kranjsko 1853–1870,
- AS 49 Deželna komisija za personalne zadeve mešanih okrajnih uradov na Kranjskem 1854–1855,
- AS 51 Direkcija pomožnih uradov deželne vlade v Ljubljani 1845–1918,
- AS 191 C.–kr. statistična centralna komisija, oddelek za ljudsko štetje 1803–1917.

Reorganizacija državne uprave leta 1850 je bila pomembna tudi zaradi uvedbe izboljšanja pisarniškega poslovanja. Za pisarniško poslovanje je bila zadolžena posebna pisarna. Predstojnik urada in njegov namestnik sta skrbela za red v pisarniškem poslovanju, hkrati sta imela pregled nad celotnim poslovanjem s spisi vse od prevzema vlog do odgovora – odpreme ali rešitve – odložitve zadeve v arhiv. Uradniki so stranke, ki so želele osebno urejati zadeve, načeloma odklanjali oziroma so o njihovih ustnih prošnjah sestavili kratke zapisnike.

V posebnem navodilu je bilo določeno, da mora biti uradno poslovanje namestništva preprosto, reševanje vlog pa hitro. Vse vloge in rešitve so morale biti kratke, jasne in razumljive, hkrati pa tudi vljudne.

Za reševanje vlog so bili pri namestništvu in kasneje pri deželni vladi trije oddelki ali departmaji. V prvem oddelku so reševali vloge registraturnih fasciklov 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15 in 20. V drugem oddelku vloge registraturnih fasciklov 13, 17, 22, 25, 26, 27, 28, 32 in 33 v tretjem oddelku pa zadeve registraturnih fasciklov 16, 18, 19, 21, 23, 24, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 37 in 38.*

V registraturi namestništva oziroma deželne vlade so za izboljšanje in poenostavitev pisarniškega

poslovanja uvedli **referatne pole**, tj. obrazec z natisnjenimi zapisi. Spise so vlagali v omenjene obrazce že leta 1850. Z njimi so si uradniki prihranili čas, ki je bil namenjen reševanju vlog. V referatni poli so bili natisnjeni podatki o uradu, ki je spis reševal, delovodniški številki, datumu prejema vloge, imenu vlagatelja vloge, delovodniški številki vlagatelja in imenu referenta, ki je vlogo reševal. Na referatni poli je bil napisan tudi koncept odgovora. Na zadnji strani je bil natisnjen obrazec za vpis podatkov o rešitvi spisa. To tiskano besedilo na hrbtani strani so kasneje zamenjali z odtisom stampilke, ki je vsebovala podatke o odpremi, prepisu, primerjavo z izvirnikom, datumu odpreme in odložitve spisa v arhiv. Referatna pola je bila namenjena tudi za koncept rešitve spisa in kot ovoj za tehnično opremo arhiviranega spisa.

Ustvarjalec je, ko je bil preimenovan v deželno vlado, ohranil poslovanje predhodnika.

V registraturi namestništva oziroma deželne vlade so vodili dve vrsti registraturnih pomožnih in evidenčnih knjig: delovodnik in indeks.

Delovodnik je bil ob reorganizaciji pisarniškega poslovanja leta 1850 v primerjavi s tistim iz leta 1849 precej spremenjen. V času gubernija je imel delovodnik le pet rubrik za vpisovanje evidenčnih podatkov o spisu. Z letom 1850 je bil uveden za delovodnik nov obrazec, ki je imel kar trinajst glavnih rubrik. Izkazalo se je, da je bilo teh rubrik preveč, zato uradniki v registraturi niso izpolnjevali vseh, posebej ne tistih, ki so se nanašale na datume reševanja in kroženja spisa v okviru posameznega urada in referata. Nekaj rubrik so že v naslednjem letu opustili in so zato uvedli nov obrazec. Ta je upošteval le tiste rubrike, ki so jih registratorji resnično izpolnjevali. Izboljšani obrazec za delovodnik je imel za vpisovanje evidenčnih podatkov o posameznem spisu te rubrike:

- 1) letnik, zaporedna številka delovodnika, datum prejema spisa,
- 2) podatek o referentu, ki je spis reševal,
- 3) številka pred spisa,
- 4) vlagatelj in kratka vsebina spisa,
- 5) datum rešitve spisa,
- 6) datum odpreme spisa,
- 7) smer in način rešitve spisa,
- 8) datum izvršitve,
- 9) število prispelih odgovorov,
- 10) podatki o arhiviranju spisa, datum odložitve v arhiv, mesto v arhivu po registraturnem načrtu.

Delovodnik so na koncu vsakega leta zaključili. To naj bi po pravilih naredili tako, da so pod zadnji vpis v letu naredili črto in pod njo pripisali "konec letnika" in zapisali datum. Pod datum se je podpisal

direktor pomožnih uradov, ki je bil odgovoren za urejeno pisarniško poslovanje. Kolikor je bilo potrebno, so za eno leto uporabili tudi več delovodnikov. Vsako leto so začeli voditi novo evidenco – nov delovodnik. Izkušnje arhivistov kažejo, da mnogokrat delovodnik le ni bil zaključen po predvidenem navodilu. V času upravnih sprememb v letu 1854 so vodje posameznih oddelkov celo večkrat kot običajno pregledali delovodnik in to potrdili s podpisom. V delovodnikih do leta 1861 ni oznake, v katero registraturno skupino so spis odložili. Po letu 1854 so v rubriko, v kateri se je podpisal (parafiral) uradnik, začeli vpisovati rimsko številko oddelka, ki je spis v reševal.

Novost v delovodniku je bila v tem, da so združili prejeti dopis in odgovor ter ga evidentirali pod eno delovodniško številko. Če je bilo v isti zadevi več spisov, so vsakemu na novo prejetemu dopisu in odgovoru dali novo delovodniško številko, v tretji rubriki delovodnika pa so te spise povezovali kot predspise oziroma predakte. S tem je bila nakazana pot reševanja posamezne zadeve. Kolikor zadeva ni bila rešena v istem koledarskem letu, so naredili prenos v naslednje leto.

Druga pomožna knjiga je bilo **abecedno kazalo ali indeks**.⁸ Bilo je namenjeno iskanju posameznih spisov. Za obdobje 1850–1854 so indeksi sestavljeni za vse oddelke skupaj, za čas od leta 1855 dalje pa so bili izdelani po oddelkih.

Vodili so jih za dve leti skupaj 1855–1856, 1857–1858, 1859–1860. Kazala za 1852, 1853, 1854 pa so v nasprotju z drugimi vodena za tri leta skupaj ne glede na oddelke.

Sestavljeni so bili po strogem abecednem redu, vpisi pa so bili razvrščeni v okviru posamezne črke po skupinah na prvi samoglasnik. Zapisi so bili združeni znotraj posamezne črke, ne glede na to, ali so bila gesla imenska, stvarna ali krajevna. Indeksi so še danes zelo pomembno pomagalo pri iskanju zaželenih podatkov za uporabnike.

Za odlaganje in arhiviranje spisov namestništva in deželne vlade je bil izdelan poseben **registraturni načrt**. Ta je predstavljal poseben *klasifikacijski sistem*, po katerem so bili spisi arhivirani po vsebinskih kriterijih. Klasifikacijski načrt oziroma registraturni načrt je obsegal *38 glavnih vsebinskih skupin*, ki jih imenujemo registraturni fascikli. V okviru registraturnih fasciklov so spise razvrščali še po *podskupinah* (vsebinskih sklopih), ki so predstavljale oziroma vsebovale zadeve enake vsebine. Te oddelke so sproti dopolnjevali. Prva taka dopol-

⁸ AS 14 – Gubernij VIII registratura – indeksi so se ločevali po zadevah – področjih: šolstvo, zdravstvo ...

nitev je bila narejena že leta 1851. Registraturni načrt iz leta 1850 je bil narejen za vse državne upravne organe na Kranjskem, tako da so po tem načrtu arhivirali spise namestništva oziroma deželne vlade ter spise okrajnih glavarstev na Kranjskem.

Marsikatero glavarstvo je objavljeni registraturni načrt priredilo potrebam poslovanja. Kasneje so po predpisanem načrtu odlagali spise tudi pri Deželnem šolskem svetu. Nekoliko prirejen načrt so uporabljali uradniki Deželne vlade v Ljubljani tudi po letu 1861.

Registraturni načrt je vseboval te glavne skupine – registraturne fascikle:

1. Cesar, cesarska hiša, cesarska oblast, državna ustava
2. Državni svet, vlada
3. Državni zbor
4. Deželno zastopstvo, deželni zbor
5. Nekdanje deželno zastopstvo, stari stanovi
6. Okrajne zadeve
7. Občinske zadeve
8. Državljanstvo, državljani
9. Meščanska bramba
10. Podložništvo, ukinitve, zemljiška odveza
11. Državne, deželne, okrajne, občinske meje, deželna razdelitev, mejni spori
12. Statistični podatki, evidenca prebivalstva
13. Policijske zadeve
14. Žandarmerija oziroma orožništvo
15. Tisk
16. Pravica do združevanja, zasebna društva
17. Sanitetne zadeve
18. Humanitarni zavodi, ubožne zadeve
19. Svetne ustanove
20. Vojaške zadeve
21. Trgovina, obrt, tovarne, letni sejmi, konzularne zadeve, mednarodne razstave
22. Gradbene zadeve, erarne, okrajne in druge ceste; železnice; vodne poti, plovba, mlini
23. Pošta in telegraf
24. Privilegiji, iznajdbe na področju industrije
25. Deželna kultura (kmetijstvo)
26. Melioracija, izsuševanje barja
27. Gozdne zadeve
28. Rudarstvo
29. Katoliška vera, cerkvene in duhovniške zadeve
30. Nekatoliške verske zadeve
31. Študij in šolstvo
32. Sodstvo
33. Kriminal, preiskovalni zapor in kaznilnica, policijski prestopki
34. Finančne zadeve

35. Domene (državna posest)

36. Pristojbine (dohodnina)

37. Davčne zadeve

38. Kataster

Pri vseh 38 vsebinskih sklopih v začetnih tehničnih enotah najdemo normalije ali zakonske akte, pravilnike oz. navodila, ki olajšajo razumevanje posameznih področij in način delovanja organov, komisij, zavodov, ustanov ter nas seznanjajo s tematiko sklopa s pravnega stališča, in sicer, kako so bila posamezna področja uprave, zdravstva, gospodarstva, šolstva ... zakonsko urejena. Preostali dokumenti pa kažejo dejansko stanje delovanja organa in prav tu se lahko pokažejo odmiki ali ujemanja s sprejeto zakonodajo. Ob vsakem sprejemanju deželnih aktov so se kranjski deželni upravni organi velikokrat obrnili za nasvet k drugim avstrijskim deželam. Vestni uradniki namestništva so vse domače in tuje zakonske akte shranili. S preučevanjem teh še danes ohranjenih aktov v gradivu lahko ugotavljamo, kakšen je bil dejanski vpliv državne zakonodaje na deželno in ali so bile zaželenne spremembe na nižjih ravneh oblasti tudi res izpeljane, hkrati pa je raziskovalcu omogočena primerjava zakonskih aktov in odredb z akti drugih avstrijskih dežel in deloma drugih evropskih držav.

V gradivu poleg normalij, tj. zakonskih aktov za obdobje od 1850 do 1860, ki so dajali pravno podlago za na novo nastalo upravno ureditev, najdemo v naslednjih vsebinskih sklopih od številke **ena** vse do **sedem** tudi podatke o tem, kako je bila dejansko izpeljana organizacija novih uradov na Kranjskem. Velikokrat smo že opazili, da se stanje upravnih organov in njihovo delovanje nista vedno ujemala z zakonskimi akti, ker so deželne in lokalne specifičnosti mnogokrat botrovale k določenim posebnostim pri oblikovanju njene upravne ureditve. V tem obdobju so bile formirane številne komisije, ki so pomagale pri novi organizaciji uprave.

Pravni akt leta 1849,⁹ je dal osnovo za oblikovanje nove upravne ureditve, nova politična oblastva pa so začela delovati 1. 1. 1850. Priprave na reorganizacijo uprave so potekale od junija 1849,¹⁰ ko je cesar odobril osnove za reorganizacijo uprave. V posameznih deželah naj bi ustanovili namestništva, kresijske vlade in okrajna glavarstva. Za konkretno izvedbo politične organizacije v deželah so bile imenovane deželne komisije, ki so morale sodelovati v soglasju s komisijami za uvedbo sodišč. Izvedbo so naložili komisarjem. Medtem ko

⁹ LGB 26/1849; Žontar, Jože: Začetki ustavnosti na Slovenskem, str. 36, 37.

¹⁰ RGB 295/1849.

so izvajali pripravljala dela za uvedbo politične organizacije, so morali poskrbeti tudi za konstituiranje občin.¹¹

Z odredbo z dne 3. 10. 1849 (št. 7343) je bilo dokončno določeno, da bodo uvedena nova politična oblastva; delovati so začela 1. 1. 1850, nova sodišča pa 1. 7. 1850.

Z razglasom deželnega predsedstva z dne 8. 3. 1850¹² je bila dežela Kranjska dokončno kljub ugovorom¹³ upravno razdeljena na deželna sodišča (2), okrajna glavarstva (10), kazenska sodišča, okrajna sodišča (32), davčne urade (32), katastrske občine in naselja.

Deset okrajnih glavarstev na Kranjskem je prevzelo delovanje dotedanjih političnih gospodov in okrožnih uradov. Na čelu uprave političnih okrajev so bili okrajni glavarji.

Od leta 1849 do leta 1852 je Komisija za uvedbo okrajnih sodišč za Kranjsko delovala hkrati s Politično organizacijsko komisijo (1849–1854). Izvedli sta organizacijo okrajnih sodišč, prvič sta bili sodna in upravna oblast ločeni tudi na najnižji stopnji. Uradniki obeh komisij so opravili pripravljala dela in pripravili organizacijski načrt za izpeljavo nove uprave z vsem potrebnim osebjem tako pri okrajnih uradih kot pri provizoričnih občinah. Politična organizacijska komisija za Kranjsko je z uredbo 23. 12. 1849¹⁴ okrajne, kantonske komisije in kresije zamenjala z *okrajji*. Vendar sta bili na osnovi cesarskega patenta 31. 12. 1851 in ministrske uredbe 19. 1. 1853¹⁵ politična in sodna oblast spet združeni in namesto okrajnih glavarstev in okrajnih sodišč so začeli 30. 10. 1854 delovati *mešani okrajni uradi*.

Odpravo ločitve med upravno in sodno oblastjo je Ministrstvo za notranje zadeve poverilo Deželni komisiji za personalne zadeve mešanih okrajnih uradov (1854–1868); sestavljena je bila iz svetnikov namestništva in Višjega deželnega sodišča. Na podlagi dela komisije je bila odpravljena ločitev med

upravo in sodstvom. Z ustanovitvijo mešanih okrajnih uradov sta leta 1853 prenehali delovati komisiji za ureditev uprave in sodstva, ki sta bili ustanovljeni leta 1849. Deželna komisija za personalne zadeve mešanih okrajnih uradov pa je začela obravnavati in reševati personalne zadeve uradnikov, kot so namestitve, izostanki, dopusti, disciplinski prekrški. Delovala je vse do leta 1868.¹⁶ Takrat so bila obnovljena okrajna glavarstva in se je uprava dokončno ločila od sodstva.

Omenili smo že, da so v vsebinskih skupinah registraturnega načrta od ena do sedem spisi o upravnih organih in njihovem delovanju, in sicer vse od lokalnih do deželnih: okrajni uradi, davčni uradi, občinski uradi, državna uprava, deželna avtonomna uprava z deželnimi stanovi in razne komisije, ki so delovale v prvih desetih letih po letu 1849. V eni izmed omenjenih skupin je opisano delovno področje **okrajnih uradov** in navodila, namenjena okrajnim uradom in okrajnim uradnikom. V dokumentih so shranjeni sezname uslužbencev, podatki o izpitih pripravnikov, poslovnih zaostankih tako na političnem kot sodnem področju. Sem sodijo še okrajne zadeve, kot na primer delovanje okrajnih blagajn.

V tem obdobju se je začela tudi organizacija delovanja okrajnih zdravnikov. V Ljubljani je delovala od leta 1850¹⁷ do leta 1870 Deželna sanitetna komisija; bila je posvetovalni organ namestništva. V letu 1870¹⁸ pa je njeno delovanje nadaljeval Zdravstveni svet za Kranjsko.

V spisih so še razne uredbe, volilni redi, podatki o vsakoletnem deželnem zboru, deželnih financah (fondu), deželnih nepremičninah in premoženju ter delovanju deželnih in lokalnih organov.

Občinske zadeve

Leta 1849 so bili izdani zakonski akti, na podlagi katerih so postale občine politične deželne avtonomne upravne enote; sprejet je bil začasni občinski zakon, ki naj bi prinesel dokaj urejeno **občinsko upravo**. Odgovore na vprašanje, zakaj so bile občine sprva provizorične in niso delovale, kot je bilo predvideno, najdemo v prispevku Janka Polca v Zgodovinskem časopisu.¹⁹

V obdobju delovanja namestništva so urejali

¹¹ Žontar, Jože: Začetki ustavnosti na Slovenskem, str. 39.

¹² LGB 92/1850: Razglas deželnega predsedstva, s katerim se dežela Kranjska upravno razdeli na deželna sodišča, okrajna glavarstva, kazenska sodišča, okrajna sodišča, davčne urade, katastrske občine in naselja.

¹³ Politična organizacijska komisija za Kranjsko je z zakonskim aktom 116/1849 določila upravno razdelitev Kranjske. Zoper to so bile podane pritožbe; dane so bile v presojo politični komisiji in komisiji za vpeljavo sodišč. Obe komisiji sta proučili pritožbe in nekatere sta upoštevali. Natančna (namestništvo, sodišča, okrajji, občine, naselja) upravna razdelitev Kranjske je podana v razpredelnici objavljeni v LGB 92/1850.

¹⁴ LGB, 26/1849.

¹⁵ RGB 10/1853.

¹⁶ RGB 59/1868.

¹⁷ Kranjska sanitetna komisija je bila ustanovljena na podlagi RGB 403/1850 in LGB 26/1849.

¹⁸ RGB 68/1870 in LGB 31/1870.

¹⁹ Polec, Janko: Uvedba občin na Kranjskem leta 1849/1850, str. 686–732; Žontar, Jože: Uvedba okrajne uprave na Kranjskem leta 1849, str. 529–550.

tudi zadeve na davčnem področju, zato je v gradivu veliko podatkov o **davčni upravi**.²⁰ Za upravo direktnih davkov so bile leta 1850 v deželah ustanovljene *davčne direkcije*, ki so bile neposredno podrejene finančnemu ministrstvu. Deželnim davčnim uradom so bili podrejeni manjši uradi. To so bile deželne glavne in zbirne blagajne. Davčni uradi so skrbeli za odmero, pobiranje, obračunavanje in odvajanje direktnih davkov. Prejšnji organi uprave za indirektno davke so se leta 1854 preimenovali v *deželne finančne direkcije*, podrejene so jim bile leta 1855 ustanovljene okrajne finančne direkcije (prejšnji kameralni uradi). Spisi namestništva vsebujejo poročila davčnih uprav kot npr.: Postojne, Kamnika, Kočevja, Vipave, Radovljice ... Nekaj je tudi podatkov glede problemov, ki so nastali ob odpravi podložništva. Več podatkov o delovanju komisij pri odpravi podložništva pa je v vsebinski skupini dokumentov pod registraturno številko deset.

O delovanju **državnega zbora**, uredbah in volitvah, organizaciji uprave na deželni ravni je ohranjenih veliko dokumentov. Organ deželne avtonomije so bili **deželni stanovi**, ki so nadaljevali delo tudi po letu 1849. Kljub manjšemu obsegu dela stanov so uradniki odbora, izvršilnega organa zbora, skrbeli za običajne upravne zadeve dežele, kot so deželno premoženje, skladi, ustanove in nepremičnine. Pred vsakoletnimi sejami zbora pa so uradniki odbora pripravljali poročila o delu odborov, finančnem delovanju, hkrati pa skrbeli za deželno premoženje in nepremičnine.²¹

V **vsebinski skupini deset** pa najdemo zadeve v zvezi z **odpravo podložništva**. Odpravo podložniških razmerij je državni zbor dokončno sklenil 6. 9. 1848. S tem patentom je bilo konec razlikovanja med kmečko in gosposko zemljo (rustikalno in dominikalno). Natančnejša navodila za odpravo (zemljiška odveza) je vseboval patent z dne 4. 3. 1849. Navodila za Kranjsko²² je izdalo Ministrstvo za notranje zadeve 12. 9. 1849, in sicer v soglasju z Ministrstvom za pravosodje in Ministrstvom za finance. Na podlagi teh navodil so bile ustanovljene *deželne komisije za zemljiško odvezo*, da bi razbremenile zemljišča denarnih in naturalnih dajatev, tlake in desetine. Deželna komisija za zemljiško odvezo na Kranjskem je začela delovati 17. 11. 1849. Pod vodstvom deželne komisije so delovale

okrajne komisije. V letu 1850 so morale po ministrski odredbi 12. 9. 1849 vse zemljiške gosposke in upravičenci prigrasiti zemljiško-odveznim deželnim komisarjem vse svoje urbarialne dohodke, ki so bili po primerni odškodnini odpravljeni. Težavo so povzročale predvsem razkosane kmetije in raznovrstne podložniške služnosti. Komisije so bile sestavljene za vsako deželo, za vsak okraj; polovico članov so volile gosposke, polovico pa podložniki, tako naj bi bile pravice obeh strani primerno zastopane. Za likvidacijo odškodninskih zahtevkov je sprva delovala državna blagajna za zemljiško odvezo v Ljubljani, od 1851 dalje pa Direkcija sklada za zemljiško odvezo (AS 47), ki je finančne posle likvidacije vodila do leta 1861, ko je vse posle prevzel deželni odbor. Komisija je prenehala delovati leta 1853, ko so na podlagi patenta z dne 5. 7. 1853 začele delo *deželne komisije za ureditev in odkup zemljiških služnosti*. Razne pašne, gozdne in podobne pravice večjih ali manjših skupin prebivalstva, naselbinskih enot ali drugačnih deležnikov so v preteklem času obveljale pravno kot zemljiške služnosti. Patent o zemljiški odvezi je sicer načelno predvidel odpravo ali regulacijo takih pravic, a podrobnejša navodila je prinesel šele patent 5. 7. 1853. Deželna komisija za odkup in uravnavo zemljiških bremen za Kranjsko (AS 48) je delovala od leta 1853²³ do leta 1870. Vse posle v zvezi z zemljiško odvezo je vodila komisija, ki je začela poslovati šele leta 1855; z ministrskim razglasom 5. 5. 1860 je bila priključena deželni vladi, a je obdržala še naprej svojo organizacijsko strukturo.

Cesarski patent je postopek dopolnil z novim zakonom 8. 1. 1889.

Določanje mej je bilo žgoče vprašanje že v preteklosti in prav naslednji **enajsti vsebinski sklop** je problematika državnih, deželnih, okrajnih, občinskih **meja**. Tako kot danes je bilo tudi v 19. stoletju težko določiti meje. Kako so te zadeve reševali takrat? Da bi problematiko razrešili kar se da hitro in primerno za vse vpletene stranke, je delovala *Mejna ureditvena komisija*. Njena naloga je bila urediti vsa vprašanja, povezana z deželnimi, okrajnimi in občinskimi mejami. Kako uspešna je bila pri reševanju mejnih problemov, pa je težko določiti, kajti nekatera žgoča vprašanja so ostala, zato najdemo mejno problematiko še v gradivu državnih in deželnih upravnih organov iz obdobja po letu 1861, in sicer v gradivu Ministrstva za notranje zadeve (Dunaj), Deželni vladi v Ljubljani in Dežel-

²⁰ Davčne zadeve sodijo v skupino sedemintrideset. Upravno pa je urejal davčno upravo zakonski akt 92/1850 tako kot druge upravne in sodne organe.

²¹ Žontar, Jože: Začetki ustavnosti na Slovenskem, str. 25–30 (1849).

²² Prav tam, str. 27. Patent za Kranjsko je bil podpisan 23. maja 1949.

²³ Cesarski patent 5. 7. 1853 je dal navodila za odkup in uravnavo zemljiških bremen. Zemljiško odvezo pa je vodila komisija, ki je začela z delom leta 1855.

nem zboru in odboru, zadnji dve oblastvi sta delovali od leta 1861 do leta 1918, tj. do konca monarhije. Ohranjeni dokumenti namestništva vsebujejo zanimive pregledne sezname v zvezi z mejno problematiko.

Pri pregledovanju naslednjih tehničnih enot, ki sodijo v **registraturni fascikel dvanajst**, najdemo v gradivu zanimive podatke in kopico seznamov o letini, živini, prebivalstvu, torej natančne **statistične podatke** za preučevanje gospodarstva, kmetijstva v desetletju med 1850 in 1860.

Statistika je približno toliko stara kot uprava. Za zbiranje in obdelavo statističnih podatkov je bila že v začetku 19. stoletja ustanovljena statistična služba, in sicer *Statistična centralna komisija*; oddelek za ljudsko štetje je bil ustanovljen že 1803 in je deloval vse do konca monarhije, do leta 1917. To vodenje evidence je bilo podrejeno predvsem dvema vidikoma, finančnemu in vojaškemu. Pozneje so popisi zajemali širše področje kot le štetje prebivalstva. S širitvijo in krepitvijo osrednjih uradov se je potreba po statističnih podatkih povečala.²⁴ Vse do leta 1848 je bila služba podrejena generalnemu računskemu direktorju, a kljub temu je bila deloma samostojna. S tehničnega stališča je spremembo prineslo to, da se služba ni več opirala le na podatke osrednjih državnih organov, ampak je razširila krog sodelavcev na nižje upravne organe in celo na posamezne zaupnike.

V času poslovanja namestništva oziroma deželne vlade so v letu 1857 začeli voditi statistične podatke v današnjem smislu, kar je omogočila prav širitev državnega aparata. Statistični podatki so posebno dragoceni, ker obravnavajo najmanjše teritorialne enote. Organi oblasti so morali v določenih rokih pošiljati zaželeno podatke osrednji statistični komisiji na Dunaj, ta pa je prejete podatke obdelala na podlagi popisa prebivalstva, in sicer stanovanjske razmere, migracije – selitve, izobrazbeno, zdravstveno, stanovsko strukturo prebivalstva ...

²⁴ Statistika kot zbiranje podatkov je stara približno toliko kot uprava. V srednjem veku so bili statistični podatki redki, vendar ni mogoče iti mimo raznih urbarjev, mitninskih in notarskih knjig ter nekaterih drugih dokumentov takratne družbe.

Sredi 18. stoletja je bilo že prvo štetje prebivalstva, ta čas pomeni tudi začetek agrarne, obrtne oziroma industrijske, trgovinske in finančne statistike.

Za potrebe organiziranega zbiranja in obdelave statističnih podatkov je cesar Franc leta 1829 ustanovil statistično službo, ki jo je podredil osrednjim finančnim organom. Izdajati so začeli publikacijo "Tafeln".

Prva statistika prebivalstva, ki obsega štetje, gibanje ter zdravstvene in stanovske razmere prebivalcev, sega že v leto 1754.

Vsi obdelani podatki so bili objavljeni v tiskani obliki. V gradivu ne manjka tudi podatkov o gospodarstvu, kmetijstvu in pridelkih. Za natančnejše preučevanje obrti, trgovine, kmetijstva pa bi bilo zanimivo povezati omenjene statistične podatke še z gradivom, ki je bilo namenjeno gospodarstvu, obrti, trgovini, kmetijstvu, gozdarstvu, rudarstvu. Vse to obsežno arhivsko gradivo pa je ohranjeno v vsebinskih slopih registraturnega načrta od številke enaindvajset do osemindvajset.

Kot vsi vsebinski sklopi znotraj registraturnega načrta se tudi policijske zadeve začenejo s pravilniki in predpisi o delovanju **policije**. To področje je zelo pestro. V tem obdobju so še delovale policijske direkcije v Gradcu, Celovcu, Ljubljani,²⁵ in Trstu. Področje je zanimivo za preučevanje, saj tu najdemo vse, od gradbene policije do "navadne" policije, ki je nadzorovala gibanje tujcev po deželi, poročala o samomorih in nesrečah, sodelovala pri sodnih obdukcijskih. Požarna policija je poročala o naravnih nesrečah, predvsem pa o požarih, ki so bili zelo pogosti, hkrati pa je skrbela tudi za zbiranje pomoči pogorelcem. Cestna – prometna policija je nadzorovala promet in potek čiščenja cest, predvsem v zimskem času je skrbela, da je bil sneg odstranjen s cestišč. Policija je bila odgovorna za urejenost posameznih krajev in mest (olepševanje). V to skupino policijskih spisov sodijo tudi potni listi za potovanja znotraj države in v tujino. Omeniti moramo, da so v gradivu namestništva navadno le sumarni sezname izdanih potnih listov, ker so bili za izdajo potnih listov odgovorni lokalni upravni organi. Ti so višjim državnim organom poročali večinoma le o številu izdanih dokumentov, niso pa sporočali imen posameznikov, ki so prosili za potne dokumente. Poleg omenjenih različnih oddelkov policije naj omenimo še varnostno policijo, ki je skrbela za zapore, odgon, preverjala sumljive osebe in postopake, reševala življenja in preganjala zakotne pisarje ter se ukvarjala z ukradenimi in najdenimi predmeti, iskala pogrešane osebe, vodila evidenco o prestopnikih in priseljencih, skrbela pa je tudi za plinsko napeljavo – razsvetljavo in smodnišnico.

Policijskim zadevam sledijo vsebinska poglavja, označena s **številkami štirinajst, petnajst, šestnajst**; obravnavajo orožništvo, časopise, tisk in društva. Po vsebini zelo zanimivo gradivo, a mu v članku ne moremo posvetiti posebne pozornosti zaradi obsežnosti drugih dokumentov in gradiva v fondu AS 31.

²⁵ Klasinc Škofljanec, Andreja: Ljubljanska policija v drugi polovici 18. stoletja, str. 291–300.

Skupaj s političnimi, upravnimi in sodnimi oblastmi so leta 1849 ustanovili tudi **žandarmerijo – orožništvo**²⁶ kot vojaško organizirano deželno varnostno stražo, ki je zagotavljala neovirano delovanje državne oblasti. Orožništvo je bilo podobno vojaški organizacijski strukturi pri naborih, nastanitvah in oborožitvi regimentov.

Raziskovalec bo našel v združeni zadevi **petnajst** podatke o **časopisih in tisku**; v ta sklop sodijo tudi cenzura in tiskovni prestopki. Probleme v zvezi s tiskom so obravnavali na tiskovnem sodišču. Prva javna obravnava na tiskovnem sodišču v Ljubljani je bila že leta 1849.²⁷

Patent 17. 3. 1849 o izvajanju pravice do svobodnega druženja in zbiranja je že razlikoval med političnimi in nepolitičnimi društvi, med ta so sodila znanstvena, humanitarna in dobrodelna društva. To je bilo obdobje, ko so se društva začela množičneje organizirati, zato ni čudno, da so v gradivu namestništva oziroma deželne vlade tudi spisi o društvih. Podatki o **združevanju in zasebnih društvih** so v **vsebinskem sklopu šestnajst**. Seveda sem sodijo zakonski akti, ki določajo, kdaj in kako je bilo mogoče društva ustanoviti, kako je potekal nadzor nad njimi in na kakšen način so jih prijavljali pri ustreznem upravnem organu. Med dokumenti so tudi nekatera društvena poročila in podatki o zavarovalnih družbah ter hranilnicah.

Sanitetne zadeve najdemo v gradivu namestništva oziroma deželne vlade za obdobje 1850–1860 tako kot v gradivu Deželne vlade v Ljubljani, ki je delovala od leta 1861–1918, in sicer v **registrarnem fasciklu sedemnajst**. Arhivsko gradivo s tega področja je zanimivo za raziskave s področja medicine, veterine in farmacije.

V prvi sklop medicine – zdravstva sodijo *dobrodelne ustanove – zavodi*: bolnišnice, špitali, umobolnice, najdenišnice, porodnišnice. Mednje so uvrščena tudi zdravilišča, kopališča – mineralni izviri in toplice.

K bolnišnicam sodi tudi *zdravstveno osebje*: zdravniki, babice,²⁸ porodništvo ... S področja medicine

je veliko dokumentov o imenovanju okrajnih zdravnikov na delovna mesta z opisom njihovega delokroga. Najdemo tudi nekaj podatkov o plačah, pokojninah, prošnjah nekaterih zdravnikov za dovoljenje opravljanja zasebne prakse.

Takratna organizacija zdravstva je temeljila na Deželni sanitetni komisiji v Ljubljani, ki je bila ustanovljena leta 1850²⁹ kot strokovni organ namestništva in kot taka je delovala pri vsakokratnem deželnem upravnem organu do leta 1870. Na območju Kranjske so delovali predvsem okrajni zdravniki, a ne smemo pozabiti, da so takrat kljub negodovanju zdravnikov svojo prakso še opravljali ranocelniki. Med njimi pa le niso bili vsi brez izobrazbe, saj je do leta 1833 delovala v Ljubljani medico-kirurška šola.

K zdravstvu je sodilo tudi *porodništvo* in z njim povezane babice, zato ne bo odveč, če omenimo eno izmed treh zelo znanih babiških šol, in sicer ljubljansko babiško šolo, saj so se babice lahko izobraževale tudi v slovenskem jeziku. Nekaj babiških diplom hrani tudi naš arhiv pod signaturo AS 1065.³⁰

Pri zdravstvu ne smemo pozabiti na *bolnike* in prav v dokumentih namestništva ne manjkajo podatki tako o domačih kot tujih bolnikih. Bolezen nikoli ne počiva, na to pa nas opozarjajo podatki o številnih kranjskih popotnikih, ki so zboleli v tujini, in številnih tujcih, ki so obležali v naših bolnišnicah. Bolnike so večinoma, če le niso bili prehudobolni, prepeljali v domovino. K zdravljenju in prevozu pa sodijo tudi stroški za prevoz in zdravljenje v domačih in tujih bolnišnicah.

V omenjen sklop zdravstva sodi še gradivo o *pokopališčih*, mrljskih ogledih in prevozih mrtvih.

Omenili smo, da je državna uprava v obdobju delovanja namestništva začela voditi statistične podatke, ki so primerljivi z današnjimi. Državno upravo so začeli zanimati tudi podatki o zdravstvenem stanju prebivalstva. Statistiko bolnih, ozdravljenih in umrlih so vodili na osnovi podatkov, ki so jih vodili okrajni zdravniki. Ti so svoja poročila pošiljali prek okrajnih in deželnih oblasti notranjemu ministrstvu. Pravzaprav so začeli natančneje voditi evidenco obolelih prav zaradi kolere – kuge 19. stoletja. Epidemije kolere so bile dokaj pogoste v drugi polovici 19. stoletja, kljub temu da so dokaj zgodaj ugotovili vzrok bolezni.

Ministrstvo za uk in bogočastje ukinilo šolo, češ da so nižje medicinske šole preživele. Delo pa je nadaljevala babiška šola.

²⁹ RGB 403/1850, LGB 26/1849.

³⁰ AS 1065, Zbirka doktorskih in babiških diplom.

²⁶ RGB 1849/272.

²⁷ Žontar, Jože: Začetki ustavnosti na Slovenskem, str. 33. Precej zanimanja je vzbudila prva javna obravnava tiskovnega sodišča Ljubljani, 10. 5. 1849.

²⁸ Sredi 18. stoletja se je začelo tudi strokovno šolanje zdravstvenih delavcev z babiško in kirurško šolo v Ljubljani. Od leta 1815 so na šoli poučevali anatomijo, fiziologijo, teoretično in praktično kirurgijo ter medicino, porodništvo in sodno medicino. Medico-kirurška šola je dobila leta 1833 višjo stopnjo. Prejšnjim predmetom so dodali še fiziko, kemijo, botaniko, farmacijo. Šolanje so podaljšali na tri leta. Uveden je bil pripravljalni razred. Tečaji za babice pa so trajali en semester z dvomesečnim stažem. Leta 1848 je

Kako so te epidemije prizadele Kranjsko, lahko sledimo prav zaradi omenjene statistike, ki je zbrana vsaj za dve epidemiji v gradivu namestništva, in sicer za obdobje 1848–1860. Podatke so vestni uradniki pošiljali tudi na Dunaj na odgovorna ministrstva, zato najdemo podobne ali celo enake dokumente pri deželnih in osrednjih državnih organih. Poudarjamo, da so podatki, ki so jih zbirali na Dunaju, sumarni, v nasprotju z natančnimi podatki, ki so zbrani in ohranjeni v gradivu namestništva.

Prva epidemija kolere v tridesetih letih 19. stoletja, bi lahko rekli, se je izognila naši deželi, prav epidemiji leta 1848 in 1855 pa sta bili zelo hudi. Pri zadnji epidemiji leta 1866, ki ne sodi več v obdobje teme, obravnavane v članku, so bili ljudje že ozaveščeni in zato bolezen ni pustila več tako hudih posledic. Številni kraji so v tem obdobju že imeli vodovod ali strokovno zgrajene vodnjake.

Podatke o prvi epidemiji najdemo v starejšem gradivu gubernija, novejša pa v gradivu deželne vlade za obdobje med letoma 1861 in 1918.

V obdobju delovanja namestništva sta našo deželo prizadeli dve hudi epidemiji kolere (1848 in 1855), tj. kuge druge polovice 19. stoletja, zato so v gradivu obširna poročila o obeh. Gradivo, ohranjeno v fondu namestništva, je zelo zanimivo za preučevanje obeh epidemij. Epidemiji v času delovanja namestništva sta bili hujši kot prva, ker so bile zaradi železnice povezave med Dunajem in Ljubljano boljše. Pretok ljudi in prometa skozi Ljubljano je bil večji, zato sta bila mesto in dežela bolj izpostavljena prenosu te zelo nalezljive bolezni. Najhuje pa je deželo Kranjsko prizadela ta, lahko bi rekli neozdravljiva bolezen leta 1855; to je botrovalo ustanovitvi zdravstvene komisije, ki je bila nekakšen strokovni posvetovalni organ, čeprav je podobna komisija že delovala v okviru gubernija. Zdravstvena komisija ustanovljena 23. 7. 1855 je skrbela za koordinacijo zdravstvenih ukrepov. Organizirala se je in pripravila na naslednje izbruhe bolezni, predvsem z obveščanjem ljudi o neoporečnosti vode, ki je bila glavni vzrok za širitev bolezni.³¹

Ob tretji epidemiji so se zaradi ozaveščenosti že zavedali nevarnosti bolezni in državna uprava je zahtevala od nižjih organov natančne podatke o obolelih in poteku bolezni. Zdravniki Kranjske dežele so pošiljali natančna dnevna poročila, iz njih pa so pozneje pri deželni vladi sestavili zbirno poročilo. Zbirno poročilo, ki je ohranjeno v gradivu

namestništva, Haupt Rapports Tabelle über die Cholera Epidemie des Jahres 1855, najdemo tudi v drugih arhivskih fondih, npr. v dunajskih arhivih.

V namestništvu je ohranjeno zanimivo in obsežno gradivo o poteku bolezni. Spremljamo jo lahko zaradi natančnih podatkov o obolelih, bolnih, umrlih. Gradivo vsebuje podatke o moških, ženskah, otrocih – obolelih, umrlih in tistih, ki so ozdraveli. Najdemo natančna dnevna poročila o vseh bolnikih, a tudi tabelo umrlih.

Kot smo omenili, so v ta sklop sanitete ali bolje zdravstva sodile tudi **lekarn**e (farmacije), obrtna dovoljenja in nadzor nad trgovino z zdravili (strupi). Lekarnarji so imeli dovoljenja za razna cepiva in strupe. Med cepivi je znano predvsem tisto proti kozam.

Z živinskimi – živalskimi boleznimi pa se je ukvarjala **veterina**, ki je tudi eno izmed področij, ki so sodila v sklop zdravstva – sanitete ali **registraturni fascikel sedemnajst**. Živinski bolezni druge polovice 19. stoletja sta bili predvsem kuga in pasja steklina. Pri zdravstvu oziroma porodništvu smo omenili babiško šolo, pri veterini pa omenimo še podkovsko šolo. Napredku živinoreje sta bili namenjeni veterinarska in podkovska šola v Ljubljani, ki je začela delovati leta 1850.³² Pouk je bil brezplačen in vodstvo šole od učencev ni zahtevalo nikakršnega potrdila o predhodnem šolanju. Šola je imela dva oddelka. Na podkovskem sta teoretični in praktični pouk v kovačnici trajala pol leta po osem ur na dan. Po letu 1851 je na Kranjskem postal kovaški mojster le tisti, ki je uspešno končal podkovsko šolo. V nasprotju s podkovsko šolo pa so morali učenci veterinarske šole obiskovati pouk vse šolsko leto. Na tem oddelku so teoretična predavanja povezali s praktičnim delom učencev v veterinarski bolnišnici. V obdobju delovanja namestništva je bil šolski vodja in predavatelj Janez Bleiweis.³³

Na kratko naj omenimo še **osemnajsto vsebinsko skupino**; ohranjeno je gradivo o **humanitarnih in ubožnih zadevah**. Tu so podatki – dokumenti o zavodih, ki so skrbeli za ubožne, reveže, slepe, gluhoneme in sirote. Za skrb in fi-

³² Slokar, Ivan: Zgodovina obrtnega šolstva v Ljubljani do leta 1860, str. 215.

"V naslednjem letu se je otvorila na podlagi gubernijske naredbe z dne 5. 10. 1827 prva podkovska šola v Ljubljani. Do leta 1830 je izkazovala dobre uspehe. Polagoma pa je začela pešati iz razloga, ker so nekateri kovači oprlašali učence, ne da bi zahtevali predložitev izpričevala o obiskovanju šole ..."

³³ Janez Bleiweis pl. Trsteniški, slovenski veterinar, publicist in politik, * 19. 11. 1808, Kranj, † 29. 11. 1881, Ljubljana. Prim. http://sl.wikipedia.org/wiki/Janez_Bleiweis

³¹ Keber, Katarina: *Čas kolere: epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*.

nančno vzdrževanje vseh teh zavodov so morali obstajati tudi različni skladi ali fondi. Med te dokumente so uradniki namestništva uvrščali razne prošnje za podpore revnim in duhovniške zapuščine za ubožne. Poleg duhovniških zapuščin pa so bile še zapuščine posameznikov, ki niso pozabili na podpore potrebne, a tudi država je bila velikokrat pripravljena sodelovati z deželo in okrajnimi oblastmi, tako da je vsaka od udeleženk dogovora prispevala po eno tretjino za vzdrževanje takih zavodov.

Ustanovam v članku ne bomo posvetili veliko pozornosti, saj jih najdemo omenjene v vseh ohranjenih fondih državnih in deželnih organov na vseh stopnjah. Vse so vezane na finančna sredstva dobrotnikov, mecenov, ki so namenili svojo zapuščino ali del kapitala za podporo revnih, deklet in žena, invalidov, dijakov, študentov, bolnih, gluho-nemih, slepih in drugih nesrečnikov. To so bili posebni fondi, ki so jih premožnejši namenili v dobrodelne namene. Podobne podatke, ki se mor-da celo dopolnjujejo, najdemo v drugih upravnih organih, ki smo jih že večkrat omenili.

Vojaške zadeve so primerljive z žandarmerijo, kar zadeva nabor in nastanitve. V gradivu, namenjenemu vojaškim zadevam – vojski, so ohranjene pomožne tabele za izpeljavo nabora vojakov. Sledijo podatki o rekrutih, ravnanju z njimi, o možnosti oprostitve služenja vojaščine, sezname oziroma izkazi in razpredelnice ter poročila o nastanitvah in cene, ki so veljale za namestitev oficirjev. Prav v povezavi z naborom je bilo za državo pomembno, da je imela evidenco o prebivalstvu in zato je večkrat izvedla popis prebivalstva. S tem je imela natančen pregled nad prebivalstvom in morebitnimi naborniki. Zadeva "vojaštvo" je vsebinsko in tehnično zelo obsežna, v njej najdemo poročna dovoljenja, rekrute – ubežnike, poizvedbe za pogrešanimi, o preskrbi vojske, oborožitvi, načrte za vojaške pohode, Transporte, orožne vaje, vojaške bolnišnice, delo civilnih zdravnikov v vojaških bolnišnicah, smrtne primere, mrliške liste, dopuste, odpustnice, delo vojaških duhovnikov, dopolnjevanje vojaških konj, konjederstvo, premije za konje, vojaške invalide in pokojnine, zapuščine za umrlimi vojaki, kazenske zadeve ter tudi podatke o vojni mornarici.

Med spisi so tudi podatki o stavbi, ki je stala v Ljubljani na območju današnjega Gradišča; v njej so bili nastanjeni vojaki. Stanje stavbe je bilo med delovanjem namestništva že precej slabo, zato so se okoliški prebivalci pritoževali nad leglom nesnage, nemogočimi razmerami, nečistočo in neredom. Podobni očitki, kot so bili namenjeni stari stavbi v

Gradišču, ki je že dolgo ni več. Danes so ti očitki namenjeni drugi stavbi, in sicer ljubljanskemu Kolizeju. A po krivici, kajti Kolizej³⁴ je bil v obravnavanem času na novo zgrajen kot domovanje vojske in je predstavljal rešitev problema vojaških namestitev v mestu. Stavba je bila takrat največja in zato namenjena tudi prebivanju tujcev, ki so prišli v Ljubljano z železnico ali kako drugače. V svojih zlatih časih je bila tudi središče mestnega družabnega življenja.

V sklopu, namenjenemu zadevam vojaštva, je tudi nekaj spisov o vojaških učnih zavodih, in sicer inženirski in vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu.

Z vojaških zadev prehajamo po registraturnem načrtu na področje gospodarstva, ki je zelo obsežno, saj zadeva obrt, trgovino, gradbeništvo (ceste, železnice), kmetijstvo, melioracijo, gozdarstvo, rudarstvo. Med temi zadevami oziroma vsebinami je mogoče najti tudi spise o organizaciji pošte na Kranjskem. Vse zadeve s področja gospodarstva so razvrščene od registraturnega fascikla (vsebinskega sklopa) enaindvajset do osemindvajset.

V registraturni fascikel **enaindvajset** sodita **obrt in trgovina**. Med gradivom so podatki o obrtnih izkaznicah, spisi o potujočih trgovcih, vajencih, mojstrih. Omenjeni so le tisti, ki so prosili za izkaznice ali potne knjižice za potovanja v tujino, katerih namen je bil izobraževanje, ali bolje, pridobivanje novega – dodatnega znanja. Med obrtni je bolj zastopano gostinstvo; sem so sodile koncesije za gostinske in vse druge obrti, ki so bile povezane z vinom. Obiskovalci gostiln so pogosto motili večerni red in mir v mestih, zato so jim uradi določili obratovalne ure, a se jih večina gostilničarjev ni držala. V to skupino sodijo še urad za mere in uteži, obrtne zadruge in klavnice. Klavnice pa so bile povezane s prodajo mesa in mesarji. Za vse obrtnike, njihove pomočnike, pomožne delavce so pri upravnih organih vodili evidence o zaposlitvah, delovnih odnosih, tedenskih počitkih in nadurah, pri tem pa niso pozabili niti na zaščito delavcev pri delu. Pomembno vlogo je imela trgovska in obrtna zbornica s svojim obrtnim svetom, obrtnim nadzorstvom in vodenjem obrtnega katastra in po potrebi tudi sklicovanja obrtnega sodišča.

K **trgovini** pa so tako kot danes sodile razprodaje, podražitve, najvišje tarife. K trgovini je sodil tudi preskrbovalni urad, ki je bil namenjen za oskrbo državnih uslužbencev in "služiteljev". Zane-mariti pa ne smemo v gradivu omenjene medna-

³⁴ Mavrič, Darija: Ljubljanski Kolizej in njegova usoda.

rodne trgovine, konzularnih zadev in zanimivih mednarodnih obrtnih razstav (London, Pariz, München). Te razstave so imele namen pospeševati razvoj obrti, industrije in šolstva s tega področja.

Obrti in trgovini sledi vsebinski sklop **dva-indvajset – gradbene zadeve**; delile so se na državne, okrajne in preostala področja, kot so ceste, mostovi, cestna policija, vodne naprave, mlini, regulacije hudournikov, potokov, rek, zavarovanje obrežij in odprava plovnih ovir.

Vodne poti so bile kljub prodoru železnice še v uporabi za prevoz tovorov. Ovire v rečnih tokovih so ogrožale čolnarje, zaradi varnosti so nanje opozarjali ali jih odstranili. V omenjenem gradivu je nekaj podatkov o rečni plovbi in rečni policiji, katere naloga je bila nadzorovati plovila in tovore.

Poleg cest in vodnih poti omenimo še gradivo, ki se navezuje na železnico, ki je povezovala kraje med seboj in skrbela za potniški in tovarni promet. V gradivu namestništva je tudi nekaj spisov o železniškem fondu, železniških odškodninah in železniškem policijskem nadzoru.

Delavci – uradniki in mojstri, ki so delali v gradbeništvu, predvsem tisti s področja visokih gradenj, so morali opravljati tudi strokovne izpite. O tem pričajo tudi ohranjeni dokumenti.³⁵

Vsebinska zadeva, v kateri najdemo podatke o **poštnih in telegrafskih storitvah**, ima številko **triindvajset**, sicer ni obsežna, a morda za koga, ki preučuje zgodovino pošte zanimiva, saj obsega področje poštne uprave iz srede devetnajstega stoletja. Obravnava tedanje poštne uslužbenice. Zanje so že v začetku druge polovice 19. stoletja organizirali razne tečaje zaradi posodobitve poštne službe. Na poštah postajah so zbirali pošiljke; zanje so pobirali poštnino. Tam je bilo možno oddati pismo v poštne nabiralnike. Pošiljke in potnike so še prevažali s kočijami in konji, čeprav je kraje povezovala že železnica. Za varnost potnikov in pošilk je skrbelo vojaško spremstvo. Poleg državnih so obstajala tudi zasebna podjetja za prevoz potnikov.

Eno zanimivejših področij gospodarstva je gotovo **kmetijstvo**, ki je v tistem obdobju pomenilo pomembno gospodarsko panogo za večino prebivalstva. Uvodni dokumenti **petindvajsetega** registraturnega fascikla so namenjeni zakonodaji. Podatki, ki sledijo, orišejo delovanje kmetijske družbe in izobraževalnih zavodov, kot so to bili na primer občasni tečaji o sadjarstvu, vrtnarstvu in vinogradništvu ter kmetijske šole. Med druge po-

membe zvrsti kmetijstva, ki so omenjene v gradivu, sodijo tudi poljske in travniške kulture, pašniki in gozdovi. Za prebivalstvo je bil gozd zelo pomemben vir za gradbeni material, kurjavo in steljo. H gozdni problematiki sodijo tudi spori, ki so sledili odpravi fevdalnega razmerja med kmetom in gospodom.

V spisih so še posamezne vrste kmetijstva, ki so bile značilne za Kranjsko, kot so vinogradništvo, gojenje sviloprejk (murve) in krompirja. Natančnejše podatke o gojenju krompirja najdemo v brošuri, ki je bila priložena gradivu. V sklop kmetijstva sodijo še živinoreja, konjereja in čebelarstvo. Poleg zanimivih dokumentov o industrijskih rastlinah lanu in konoplji je dokumentom dodana še publikacija o teh rastlinah. Kot posebnost in zanimivost naše pokrajine je nekaj spisov namenjenih Krasu.

Melioracija ali **osuševanje močvirnih področij** sicer sodi h kmetijstvu, a ji je ustvarjalec namenil poseben vsebinski sklop v registraturnem načrtu, in sicer pod številko **šestindvajset**. Z izsuševanjem naj bi pridobili večje obdelovalne površine – rodovitno zemljo. Ideja je bila že takrat stara, a je v obravnavanem času obrodila določene sadove. Poleg zakonskih aktov, ki so urejali izsuševanje, najdemo tudi podatke o melioraciji Ljubljanskega barja. Za osuševanje sta v obdobju uradovanja namestništva delovali v Ljubljani Komisija za osuševanje Ljubljanskega barja in Kmetijska družba. Prva je skrbela za kanale, Ljubljanico in Gruberjev prekop, druga pa za požiganje na močvirnih območjih.

Gozdarstvo sodi pod številko **sedemindvajset** registraturnega načrta in je od prejšnjih dveh vsebinskih sklopov obsežnejše. Po uvodnih dokumentih normalij in predpisov sledijo podatki o deželnoknežjih in zasebnih gozdovih. O skrbi, izrabi in uničevanju gozda. V sklop uničevanje gozda sodijo spisi o škodljivcih in hudournikih. Najdemo tudi podatke o oglarstvu in gozdarjih. Gozdarji so skrbeli za gozdni red in imeli nadzor nad pravilnim opravljanjem nalog v zvezi z varovanjem gozda. Pred nadrejenimi uradniki so morali priseči, da bodo svoje naloge vestno opravljali. Ohranjeni so tudi spisi o njihovih oblačilih oziroma uniformah. Gozd je že od nekdaj človeku ponujal veliko svojih sadov, predvsem les za kurjavo, graditev tako stanovanjskih kot gospodarskih stavb itd. V gradivu najdemo nekaj podatkov tudi o splavarjenju ali spravi lesa ob pomoči vodne sile. Povsod ga ni bilo dovolj ali vsaj ne dovolj kakovostnega, zato so ga iz oddaljenih predelov transportirali – splavili po rekah do večjih krajev, kjer so les v lesnih obratih primerno obdelali.

Posebna skupina so zanimivi podatki o Belo-

³⁵ Valenčič, Vlado: Ljubljansko stavbeništvo v prvi polovici 19. stoletja, str. 80–83.

peških in Jelovških gozdnih skupaj z gozdno statistiko.

V zadnji sklop gospodarstva (številka **osemin-dvajset**), sodi **rudarstvo**. V dokumentih je gradivo o višjem rudarskem uradu, uradu za preizkus deželnih novcev, geološko-rudarskem (geognostičnem-montanističnem) inštitutu, o rudniku Idrja in drugih državnih ter zasebnih rudnikih in obratih, a gradiva ni prav veliko.

S tem se končajo gospodarsko-kmetijske zadeve in se začneja področje **izobraževanja**. Leta 1848 so na Dunaju ustanovili ministrstva in eno izmed njih je bilo Ministrstvo za uk in bogočastje. Kot že ime pove, je skrbelo za šolstvo in verske zadeve. V zadnjih vsebinskih sklopih namestništva (od devetindvajset do enaintrideset) najdemo zadeve, ki se tičejo vere in šolstva.

Med verske zadeve sodijo katoliška vera kot tudi vse nekatoliške verske zadeve. Gradiva je veliko in v njem mnogo zanimivih podatkov. V registraturnih fasciklih **devetindvajset in trideset** najdemo podatke o katoliškem bogoslužju, delovanju verskega sklada, proračunih, računih, računskih zaključkih, o škofijskih zadevah, stolnem kapitlju, cerkvenem premoženju, spise o graditvi, vzdrževanju in potrebah cerkva, kapel, župnišč, mežnarij, pokopališč, v nadaljevanju pa še o naznanilih dohodkov, napovedih župnih nadarbin in vzdrževanju, nastavitvah, upokojitvah, boleznih duhovnikov ter premestitvah kaplanov. Sledijo zadeve, povezane s samostani, njihovem gospodarjenju: duhovniški viteški red, samostani za redovnike, ženski samostani, samostani za dame in gospodične ter druge zadeve v povezavi s cerkvijo in vero, in sicer duhovne ustanove, pobožna volila, zakonske zadeve, vizitacije duhovnikov, štolninski red, akti v zvezi z matičnimi knjigami, bogoslovno semenišče, zasebne cerkve, prispevki za misijone, leopoldinska ustanova, Sveti grob v Jeruzalemu, Marijina družba, šolske in usmiljene sestre, cerkveni ključarji, podatki o papeških bulah, pastirskih pismih, konkordatu, tujih cerkvah, cerkvenem koledarju, šematizmih (delnih). Nekaj je tudi podatkov o zemljiški odvezi s cerkvenega področja, in sicer o zemljiških operativnih cerkvenih dominijev in predujmih, ki so bili do izvedbe zemljiške odveze vzeti zanje iz verskega fonda, o servitutih in prodaji ter najemu cerkvenih nepremičnin.

Morda bi raziskovalcem omenili še fond Verski sklad (AS 19), ki vsebuje zelo veliko zanimivega gradiva o cerkvenih zadevah, vse od ukinitve samostanov konec 18. stoletja pa do druge svetovne vojne.

Zanimivo bi bilo ugotoviti, kako so v času na-

mestništva upravljali z denarjem, ki je bilo namenjeno šolstvu, kako so urejali zadeve glede duhovniških dohodkov, upokoitev in vzdrževanja cerkvenih poslopij (graditve, obnove) itd.

Nadaljujemo z nekatoliškimi verskimi zadevami, ki se prav tako začnejo z zakonodajo in nadaljujejo z evangeličanskimi pastori in bogoslužjem, vizitacijami, zakonskimi zvezami; v tem registraturnem fasciklu gre predvsem za nekatoliške in mešane zakonske zveze. V gradivu najdemo še podatke o molilnicah in šolskih poslopijih, o zbiranju prispevkov za reveže in ponesrečence ter evangeličanski občini v Ljubljani in evangeličanskem društvu Gustav Adolf.

Gradivo o evangeličanski občini in njenem delovanju najdemo tudi v gradivu Deželne vlade v Ljubljani, ki je delovala od 1861 do 1918.³⁶

Zadevo bogočastje smo obdelali v prejšnjih treh odstavkih, torej nam v sklopu verske in šolske zadeve ostane še izobraževalni proces, ki je bil na voljo prebivalstvu na Kranjskem v obdobju med 1850–1860. O izobraževanju in šolstvu najdemo gradivo v registraturnem fasciklu **enaintrideset** **Studij in šolstvo**, ki predstavlja enega izmed zadnjih in obsežnejših sklopov dokumentov, ki so nastali pri poslovanju namestništva. Sledijo krajše vsebinske zadeve kot so **sodstvo, kriminal, finančne zadeve, domene, pristojbine, davčne zadeve in kataster**. V članku bomo tem zadnjim namenili manj pozornosti, kljub morebitnim zanimivim informacijam. Omenjene zadeve so razvrščene od številke dvaintrideset do osemintrideset.

Kot smo že večkrat omenili, se tudi **šolstvo** začneja kot vsaka skupina zadev z dokumenti, ki vsebujejo zakonske akte. Leta 1848 je Ministrstvo za uk in bogočastje imenovalo Komisijo za šolsko reformo; delovati je začela 5. 4. 1848 in končala sredi maja istega leta. Leta 1849³⁷ je bil sprejet cesarski ukaz o ustanavljanju in sestavi *deželnih šolskih oblastev*. Študijsko dvorno komisijo je zamenjalo Deželno šolsko oblastvo v Ljubljani, ki je delovalo od leta 1849 do 1855. Za znanstveno in pedagoško vodstvo osnovnih šol, realk in gimnazij pa so bili imenovani šolski nadzorniki. Že leta 1854 so bila oblastva ukinjena,³⁸ deželni šolski nadzorniki pa so postali strokovni svetovalci vlade.

V okvir izobraževanja pa so sodili tudi knjižnice, muzej, arhiv in posamezna društva, ki so se ukvarjala s kulturo, kot na primer zgodovinsko dru-

³⁶ AS 33, Deželna vlada v Ljubljani 1861–1918, konvolut 48 in 644.

³⁷ RGB, št. 432/1849 in LGB, št. 330/1850.

³⁸ RGB, št. 221/1854.

štvo in razni odbori za postavljanje spomenikov in organizacijo razstav.

V ta vsebinski sklop sodijo študij teologije, izobraževalni inštitut za duhovnike na Dunaju, gimnazije, katalogi, dvojniki spričeval. V obdobju delovanja namestništva so že delovali šolski sklad za normalke, glasbena šola, deželne šole in učitelji, ki so poučevali različne predmete na teh šolah. Med gradivom so tudi spisi – prošnje in odobritve štipendij in šolnin za učence in študente, šolske knjige za učence in učitelje v šolskih knjižnicah, knjige za reveže, učiteljska zborovanja in posvetovanja, šolska nadzorstva. V spisih omenjeni še javni in zasebni internati, trgovske šole, dekliske šole, nedeljske – industrijske šole, realka, šolske stavbe, šolski izleti, telovadba, pravni študij (Etbin Costa), medicinski študij, podkovska šola v Ljubljani in ljubljanska živino-zdravstvena bolnišnica.

V obdobju delovanja namestništva je **sodstvo** na lokalni ravni doživljalo spremembe, in sicer od samostojnosti okrajnih sodišč do združitve z upravnimi organi in dokončne ločitve sodstva in uprave na okrajnem nivoju.

Kot je bilo že v uvodu omenjeno, so nova okrajna sodišča na Kranjskem začela delovati šele jeseni 1850. Na začetku svojega poslovanja so prevzela gradivo, ki so ga do takrat upravljale okrajne gosposke oziroma državni komisariati.

Že leta 1854 je prišlo na prvi stopnji do združitve uprave in sodstva. Mešani upravni uradi so začeli poslovati 30. 10. 1854. V Ljubljani in Novem mestu sta bili postavljeni delegirani okrajni sodišči.

Oktobrska diploma leta 1860 pa je zopet predvidela ločitev sodstva in uprave, a na Kranjskem so izvedli postavitev samostojnih okrajnih sodišč šele leta 1867.³⁹

Po vsebinskem sklopu dvaintrideset, kljub ločevanju in združevanju sodstva in uprave, najdemo v **triintridesetem sklopu** nekaj spisov o **kriminalu**, težkih prestopkih, preiskovalnem zaporu in kaznilnicah, h kaznilnicam pa sodi tudi finančno vzdrževanje kaznjencev, njihova prehrana, oblačila in perilo. V gradivu je največ podatkov o delu kaznjencev. Med prestajanjem kazni so jih številni posamezniki ali podjetniki najemali za opravljanje različnih, predvsem težkih gradbenih del, ali pa so pomagali pri poljskih opravilih.

Sodnim sledijo **finančne zadeve**, ki so v registurnem fasciklu **štiriintrideset**, k njim sodijo razne pristojbine, kot so carine in davki.

Deželna finančna direkcija v Gradcu je bila ustanovljena leta 1854, 1855 so bile ustanovljene njej podrejene *okrajne finančne direkcije*. Na področju Kranjske sta bili dve finančni direkciji, v Ljubljani in Novem mestu. V gradivu zasledimo dokumente o vodenju državnega knjigovodstva ter podatke o vzdrževanju državnih stavb.

Deželnim pristojbinskim oblastvom neposredno ali *okrajnim pristojbinskim oblastvom* so bili podrejeni glavni in stranski carinski uradi, uradi za prometni davek, kolke, užitninski uradi in finančna straža.

Franciscejski **kataster** je bil izdelan na podlagi patenta iz leta 1817. Sama izmera zemljišč je potekala v več fazah, prva je bila izdelana leta 1822, dvajset let kasneje je bila izdelana rektifikacijska mapa, ki vsebuje popravke in dopolnitve. Zaradi sprememb katastrskega stanja so naredili obhod katastrskih občin in vnesli popravke s pomočjo novih triangulacijskih točk. S triangulacijo so začeli na Kranjskem 1867, a to že sodi v čas delovanja Deželne vlade v Ljubljani za obdobje 1861 do 1918. Omenimo le še, da je v času namestništva v Ljubljani deloval Mapni arhiv in prav leta 1855 so najeli geometra, da je začel z vzdrževanjem stabilnega katastra. Več o katastru⁴⁰ pa v fondih, ki hranijo katastrsko gradivo mape, tj. izrise katastrskih občin in tekstovno gradivo, ki vsebuje vse podatke o lastnikih, parcelah, obdelovalni zemlji in pridelkih ter o stavbnih parcelah. Posamezne katastrske občine pa imajo tudi zanimive opise krajev in okolice, tako imenovane protokole. V zadnjem času pa nam je sodobna tehnika omogočila, da smo v Arhivu Republike Slovenije mape, protokole in opise parcel, pridelkov, lastnikov skenirali in ti so sedaj dostopni v digitalni obliki v čitalnici arhiva. Na ta način so arhivisti zaščitili gradivo pred prepogosto uporabo in uničenjem.

Zaključek

Namestništvo in Deželna vlada v Ljubljani sta od 1850 predstavljala sodobno upravno ureditev na ravni dežele, ki se je obdržala vse do 1918. Oba organa sta uvedla pisarniško poslovanje, ki je postalo temelj za vse državne upravne organe. Predpisoval je vodenje delovodnikov in indeksov in ve-

³⁹ Bukošek, Metka: Poslovanje okrajnih sodišč, str. 57–80: "Prvi sodni poslovnik je predvideval 8 oddelkov, ki so jih označevali s črkami po abecednem redu. Nov poslovnik, ki je bil objavljen 1853 je predpisoval nove označbe z rimskimi številkami, čeprav so zadeve še vedno lahko označevali s črkami. Po prvem poslovniku je bilo osem oddelkov, po drugem pa sedem. Nov poslovnik so uvedli šele leta 1897, ki pa več ne sodi v obravnavano obdobje".

⁴⁰ AS 180 – Prekmurje 1858–1860; AS 217 – Južni del Štajerske 1941–1945; Franciscejski kataster: AS 178 – Koroška 1823–1869, AS 176 – Kranjska 1823–1860, AS 179 – Primorska 1811–1869, AS 177 – Štajerska 1823–1869.

čina upravnih organov je tudi odlagala spise po zadevah, ki jih je predvideval registraturni načrt. Torej je bil predviden že nekakšen način hranjenja gradiva. Upravni organi so načrtovali tudi uničenje – izločanje (škartiranje) dokumentarnega gradiva po preteku določenih rokov. Za lažje poslovanje so upravni organi uvedli ovitek za spis; imenovali so ga referatna pola, na njej pa so bili vsi podrobnejši podatki o spisu. Številne zadeve pri poslovanju s spisi sta organa prevzela iz izkušenj predhodnikov, vendar sta zadeve dopolnila in marsikaj tudi spremenila na podlagi lastnih izkušenj.

Vsak arhivist in raziskovalec bi se moral zavdati, da je za gradivo, ki ga je ustvarjalec leta natančno odlagal po vnaprejšnjem načrtu in so zanj ohranjene spisovne evidence, tj. delovodniki in indeksi, nesmiselno iskati novo, ustrežnejšo ureditev, ker bi z njo podrli sistematično urejenost in onemogočili iskanje podatkov po indeksih – kazalnih, ki še danes omogočajo iskanje gradiva – spisa po vsebini, kraju, osebi. Iskanje podatkov in dokumentov v arhivskem gradivu nam bodo v prihodnosti še olajšali sodobni računalniški programi.

Zaključku bomo dodali še razmišljanje, ki se je porodilo ob urejanju gradiva. Zapisali bomo še nekaj besed o **hrambi arhivskega gradiva**. Staro dragoceno gradivo, ki je zapisano na papirju, je zelo občutljivo in zaradi neprimernih razmer postane sčasoma neuporabno za raziskave. Nanj vplivajo vlaga, temperatura in svetloba. Svetloba počasi razkraja staro pisavo, da ni več berljiva, neprimerna vlaga in temperatura omogočata, da plesen počasi, a vztrajno uničuje papir, na katerem so pomembni in zanimivi podatki – zapisi.

Pravilni hrambi dragocenega arhivskega gradiva smo v zadnjih nekaj letih posvetili žal premalo pozornosti, ker nas je preplavila evforija ob e-arhiviranju in zapisih na novih medijih. Problematike se nismo lotili s pravo mero strokovnosti in odgovornosti, kajti za vse zvrsti arhivskega gradiva, to velja tudi za vso premično kulturno dediščino, bi morali, ne glede na vrsto medija, na katerem je zapisan, enako vestno skrbeti.

Zakaj tak zaključek? Zato, ker je bilo gradivo namestništva oziroma deželne vlade v Ljubljani v preteklosti očitno izpostavljeno neprimernim klimatskim razmeram, tako da je večina gradiva za leti 1859 in 1860 tako poškodovana, da ga ni moč brati oziroma celo uničena v tolikšni meri, da je ostal le del dokumenta oziroma je papir tako načet, da na njem ni več besedila ali pa je zaradi preperelosti ostal le spodnji del dokumenta z datumom in podpisom, včasih pa še to ne. Pri nadaljnjem urejanju pa smo našli deloma uničene tudi dokumente za

obdobje med letoma 1857 in 1858. Gradivo čaka na restavriranje, ker tako poškodovano vsekakor ni primerno za uporabo v čitalnici.

Viri

Arhiv Republike Slovenije
AS 31, Namestništvo v Ljubljani 1850–1854
AS 31, Deželna vlada v Ljubljani 1854–1860
AS 1065, Zbirka doktorskih in babiških diplom
AS 33, Deželna vlada v Ljubljani 1861–1918, konvolut 48 in 644.

Državni zakonik

(Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich)
RGB 295/1849
RGB 375/1849
RGB 10/1853
RGB 59/1868
RGB 403/1850 in LGB 26/1849
RGB 68/1870 in LGB 31/1870
RGB 272/1849
RGB 403/1850, LGB 26/1849
RGB 432/1849 in LGB 330/1850
RGB 221/1854

Deželni zakonik

(Allgemeines Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Herzogthum Krain)
LGB 26/1849
LGB 31/1870
LGB 92/1850
LGB 116/1849
LGB 330/1850

Internet

http://sl.wikipedia.org/wiki/Janez_Bleiweis

Literatura

Bukošek, Metka: Poslovanje okrajnih sodišč na primeru poslovníkov iz leta 1897 in 1933. *Arhivi* 30 (2007), št. 2, str. 57–80.

Keber, Katarina: *Čas kolere: epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2007.

Klasinc Škofljanec, Andreja: Ljubljanska policija v drugi polovici 18. stoletja. *Kronika* 50 (2002), št. 3, str. 291–300.

Mavrič, Darija: Ljubljanski Kolizej in njegova usoda. *Umetnostna kronika* 18 (2008), str. 34–44.

Polec, Janko: Uvedba občin na Kranjskem leta 1849/1850. *Zgodovinski časopis* VI–VII (1952/53), str. 686–732.

Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do 1918 (ur. Jože Žontar). Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Gorizia-Trieste: Steiermärkisches Landesarchiv [etc.], 1988 (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives; Bd. 15).

Ribnikar, Peter: Arhivsko gradivo Namestništva in Deželne vlade v Ljubljani. *Arhivi* II (1979), št. 1–2, str. 32–36.

Slokar, Ivan: Zgodovina obrtnega šolstva v Ljubljani do leta 1860. *Zgodovinski časopis* XVII (1963), št. 1, str. 196–218.

Umek, Ema: Gradivo za zgodovino Slovencev v Splošnem upravnem arhivu na Dunaju. *Arhivi* III (1980), št. 1–2, str. 13.

Valenčič, Vlado: Ljubljansko stavbeništvo v 1. polovici 19. stoletja. *Kronika* 17 (1969), št. 2, str. 72–84.

Žontar, Jože: Uvedba okrajne uprave na Kranjskem leta 1849. *Melikov zbornik* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: ZRC SAZU, 2001, str. 529–550.

Žontar, Jože: Začetki ustavnosti na Slovenskem. *Arhivi* 30 (2007), št. 2, str. 25–42.

Zusammenfassung

STATTHALTEREI IN LAIBACH 1850–1854, LANDESREGIERUNG IN LAIBACH 1854–1860

Das Jahr 1848 brachte große Veränderungen, zahlreiche Fragen hinsichtlich der Verbesserung von Gerichtswesen, Verwaltung und Schulwesen wurden gelöst, die Abschaffung der Leibeigenschaft sollte auch eine Verbesserung des Bauernstandes nach sich ziehen. In dieser Zeit wurde auch der Grundstein zur späteren Verwaltungsordnung gelegt, obwohl nicht alles in den gewünschten Bahnen verlief, wie es sich damals einige vorgestellt hatten. Zur Durchführung sämtlicher Änderungen mussten neue Gesetze erlassen werden, die all diese Bereiche regelten, wobei verschiedene Entwicklungsstufen, von einer sehr liberalen bis zu einer konservativen Phase, schließlich zu einem Stadium führten, als die staatliche Verwaltung in den 60er Jahren des 19. Jahrhunderts eine Form erhielt, die sie bis zum Ende der Monarchie beibehalten hat. Der ereignisreichste Zeitabschnitt für die endgültige Ausgestaltung von Verwaltung und Gerichtswesen dauerte etwa 10 Jahre, und gerade in dieser Zeit war die Statthalterei in Laibach bzw. die Landesregierung in Laibach tätig. Im Material des Archivbestands der genannten Körperschaft sind die Widerspiegelungen dieser Änderungen zu finden. Den Forscher erwarten zweifelsohne Überraschungen, vielleicht sogar einige neue Erkenntnisse.